

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЗЕМСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ПРИАЗОВ'Я (КІНЕЦЬ XIX-ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ) ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.

На основі аналізу архівних джерел представлено зміст та напрямки професійної підготовки вчителів у навчальних закладах та на спеціальних курсах у Приазов'ї.

З розвитком молодої української держави, зі зростанням національної самосвідомості перед педагогічною громадськістю країни особливо гостро постала проблема навчання і виховання майбутніх учителів, які б мали високий рівень професіоналізму.

Проблему професійної підготовки майбутнього вчителя не можна вирішити без фундаментальної історико-педагогічної спадщини видатних вітчизняних педагогів К.Д.Ушинського, М.І.Пирогова, М.П.Драгоманова, М.О.Корфа, Б.Д.Грінченка, Т.Г.Лубенця. Відомо, які високі вимоги ставив К.Д.Ушинський до особистості педагога та його професійної підготовки. Він вважав, що вихователь повинен оволодіти широким колом антропологічних знань, серед яких особливо виділяв психологію; оволодіти теорією виховання на основі широкої загальної освіти, без чого неможлива педагогічна практика.

Ідеї К.Д.Ушинського щодо ефективних форм і методів професійної підготовки вчителя успішно розробляв і втілював у життя М.О.Корф, з ім'ям якого тісно пов'язане становлення земської школи у Північному Приазов'ї. Займаючи посаду голови Олександрівської училищної ради, М.О.Корф не тільки впливав на розвиток земської школи у своєму та у сусідніх (зокрема, Бердянському) повітах, а й на професійну підготовку земських учителів. Треба зазначити, що Північне Приазов'я було своєрідним експериментальним педагогічним майданчиком, де впроваджувались ідеї М.О.Корфа.

Слід зазначити, що Бердянське земство у другій половині XIX-на початку XX століття вирізнялось великою активністю й зацікавленістю як у справі відкриття земських шкіл, так і у справі професійної підготовки земського вчителя. Як свідчать матеріали, видані Бердянським земством (Нариси діяльності Бердянського повітового земства Таврійської губернії з народної освіти (1866-1896 рр.), Збірник наказів Бердянських повітових земських зборів з 1866 р. по 1908.), члени цієї установи добре розуміли значення професійної підготовки земських учителів.

Питання про укомплектування земських шкіл учительськими кадрами знаходилося у компетенції повітової земської управи та узгоджувалося з інспекторами народних училищ, які були в кожному повіті Північного Приазов'я.

На початку своєї діяльності, спрямованої на поліпшення справи народної освіти, Бердянське земство зіткнулося з проблемою браку кваліфікованих учительських кадрів. Багато хто хотів зайняти місце вчителя, та більше було запрошених, ніж обраних. Так, випускники духовних семінарій прагнули зайняти посаду років на два, до одруження або прийняття священства; інші - до підшукування іншого більш прибуткового заняття або до заміжжя; треті намагались уникнути військового обов'язку. Без цих категорій залишались ті, хто мав спеціальну підготовку до педагогічної діяльності: домашні вчителі і вчительки. Вони не становили й 10% загальної кількості кандидатів до початку 90-х років XIX століття.

Ось чому, починаючи організацію народних шкіл у повіті, члени Бердянського земства вирішили, в першу чергу, забезпечити нові школи відповідно підготовленими педагогічними кадрами. Спеціальних педагогічних закладів на той час ще не було, і земські збори 1866 року ухвалили: "надіслати цього ж року до Бердянської повітової школи для навчання від кожної волості по одному хлопчику, а в наступні роки надсилати стільки, скільки потрібно. По закінченні ними навчання призначити їх вчителями сільських шкіл". Внаслідок цієї постанови першого ж року вступили до повітової школи 11 хлопчиків; у подальші роки число їх збільшилось до 50.

Крім цього, на надзвичайних земських зборах, скликаних у березні 1867 року, було ухвалено: "поряд з навчанням хлопчиків із селян, навчати за кошти земства п'ятьох дівчат-селянок у Бердянській жіночій міській школі з метою підготовки їх до вчительської роботи".

Приймаючи постанови про підготовку вчителів для сільських шкіл із місцевих селян, Бердянське земство, очевидно, виходило з тих міркувань, що такі вчителі будуть корисні не лише в справі народної освіти, а й у справі внутрішнього громадського життя, як інтелігентний елемент на селі, якщо вони, відбувши обов'язковий термін вчителювання, побажали б повернутися до свого господарства.

Тут же скажемо, що у 1871 році відбувся перший випуск Бердянської повітової школи земських учителів у кількості 15 чоловік. Вони були призначені вчителями, частково - помічниками вчителів у школах повіту. Цікаво, що на 1896 рік, через 25 років після випуску, з цих п'ятнадцяти у школах Бердянського повіту залишилося лише семеро. Документи Бердянського земства свідчать і про те, що ці вчителі старанно ставились до навчальної справи. Так, у звіті земства за 1884-1885 рр. знаходимо прізвища вчителів - Саввона Н., Віхляєва П., Мириленко І., Тараненко І., які за свою працю були відзначені срібною медаллю з надписом "За усердие". Цей документ є цікавим для сучасних науковців, тому ми цитуємо фрагмент зі звіту мовою оригіналу: "О степени усердия к делу учителей и учительниц управа, как на основании своих личных наблюдений, так и на основании сообщений г. инспектора народных училищ Ивана Федоровича Серно-Соловйовича, и гг. экзаменаторов может засвидетельствовать, что гг. учителя и учительницы, за весьма ничтожным исключением, относились к делу с полным усердием преподавание вели с отличным умением и пользою для учащихся."

Бердянська повітова школа для підготовки земських учителів була закрита в 1872 році. Преславську учительську семінарію було відкрито в 1875 році, а перший випуск учителів цієї семінарії був лише в 1878 році. До того ж часу, після закриття Бердянської повітової школи і до 1878 року, у способах підготовки вчителів для шкіл Північного Приазов'я створилася прогалина, що дуже гальмувало справу розгортання народної освіти на Бердянщині.

У 1874 році Бердянське земство, з метою поліпшення навчально-виховного процесу у відкритих школах, запросило відомого просвітителя, організатора відкриття земських шкіл у Олександрівському повіті Катеринославської губернії барона Корфа М.О. оглянути земські школи Приазов'я. Відомо, що Корф М.О., проживаючи тоді у Женеві, не відмовив у проханні. З 24 квітня до 1 травня 1874 року він оглянув 17 земських шкіл із 57, які були відкриті на кошти земства. Корф М.О. перевіряв не тільки знання учнів, а й методи викладання, дав двадцять два зразкових уроки арифметики, письма, звукового навчання грамоти, пристосовуючи кожний урок до спеціальних завдань конкретної школи й національності її учнів.

Виступаючи зі звітом про поїздку на засіданні Бердянських земських зборів 27 вересня 1874 року, Корф М.О. зауважив, що "справа в школах могла йти більш правильно, якби вчителі народних шкіл одержували освіту в спеціальних педагогічних навчальних закладах".

За активної участі барона Корфа М.О. у Бердянську на кошти земства була організована зразкова початкова школа для ознайомлення зі справою кандидатів на вчительські місця, а в Преславі в 1875 році - вчительська семінарія.

26 вересня 1874 р. була заслухана доповідь з приводу відкриття у Бердянському повіті на кошти Міністерства народної освіти вчительської семінарії у будинку центрального училища в селі Преславі, яким поступалися болгарські повітові сходи: Преславський, Романовський, Цареводарський. Місцева сільська громада, згідно з наказом від 8 червня 1874 р., погодилася виділити зі своїх наділів у власність семінарії 10 десятин землі для практичних занять учнів.

17 жовтня 1875 року збори одностайно ухвалили: висловити щиро подяку міністру народної освіти за згоду відкрити в Бердянському повіті вчительську семінарію, а попечителеві Одеського навчального округу - за сприяння в цій справі.

22 жовтня 1876 року збори Бердянського земства розглядали питання, пов'язані з професійною підготовкою майбутнього вчителя: про асигнування на утримання підготовчого класу, про фінансування ремісничого відділення, про призначення фельдшера при Преславській вчительській семінарії, про прийняття до семінарії дітей, незалежно від віросповідання.

У 1877 р. Преславська учительська семінарія почала третій рік існування, маючи 81 учня, що на 20 чоловік більше, ніж у 1874 р. У підготовчому класі їх було 25, у 1-му класі - 26, у 2-му - 20, у 3-му - 10. Із загальної кількості учнів власне жителів Бердянського повіту було 48.

Своїм успіхом у навчально-виховному процесі вчительська семінарія була зобов'язана директору П.Ф.Паховському й усім викладачам, які повністю віддавалися своїй справі і щиро турбувалися про професійний ріст майбутніх учителів. Населення з повною готовністю віддавало туди своїх дітей, і коли б у повіті було більше таких закладів, які б могли готувати дітей до першого класу семінарії, то можна було б упевнено говорити, що семінарія мала б у себе не 48 учнів з жителів Бердянського повіту, а в два, три рази більше цього. Але через те, що в Бердянському повіті, окрім початкових училищ, не було інших навчальних закладів, кількість учнів з жителів повіту була відносно невеликою.

На той час для підготовки учнів до вступу в учительську семінарію існував лише один підготовчий клас при семінарії, але, на жаль, його існування було не досить довготривалим через брак коштів.

Учительська семінарія готувала вчителів не тільки для Бердянського повіту, але й для інших повітів губернії. При семінарії за спеціальною програмою діяв клас садівництва та городництва. На викладання цих дисциплін пропонувалося призначити не менше шести тижневих уроків. Вартість навчання була 2500-3000 крб. на рік. З метою підвищення рівня професійної підготовки майбутнього вчителя 5 жовтня 1895 року збори ухвалили збільшити термін курсу Преславської вчительської семінарії з трьох до чотирьох років.

Аналіз даних щодо освіти вчителів на 1 січня 1896 року свідчить про те, що з 183 вчителів та вчительок у 125 земських школах Бердянського повіту було 63 учителі (35%) з освітою Преславської семінарії; 23 вчительки (19%) отримали освіту у жіночих гімназіях м.Бердянська; з огляду на це можна стверджувати, що справа постачання кваліфікованих учительських кадрів для Бердянського повіту завдяки зусиллям земства стала на твердий ґрунт.

Ефективними формами професійної підготовки вчителів у Північному Приазов'ї у II половині XIX- початку XX століття були вчительські курси та вчительські з'їзди.

Щодо останніх, то інтерес викликають стенограми засідань Бердянської управи від 17.10.1875р., 10.12.1881р., 13.10.1883р., які свідчать про кваліфіковане керівництво вчительськими з'їздами в Північному Приазов'ї.

Докладніше розглянемо порядок денний останнього з'їзду (10 червня 1883 р.), який проходив у Бердянську під керівництвом М.О.Корфа, оскільки численні питання порядку денного були присвячені поліпшенню професійної підготовки вчителів. Виникла надзвичайна необхідність розв'язати ряд таких суттєвих питань, від яких залежав подальший розвиток навчальної справи в школах, які так дорого коштували земству, а саме: про програму викладання у початкових народних училищах; про організацію бібліотек для учителів при початкових земських народних училищах Бердянського повіту; про початок навчання у школах і вік вступників до народних шкіл; про час проведення проміжних і підсумкових іспитів учнів народних шкіл; про вживання заходів

щодо поліпшення відвідування учнями училищ; про шкільну дисципліну; про скликання дільничних з'їздів народних учителів.

Засідання з'їзду народних учителів проходило в будинку Бердянської чоловічої гімназії (сьогодні центральний корпус Бердянського педагогічного інституту), директор якої М.С.Аласв і увесь педагогічний персонал поставились із повним розумінням до з'їзду та показали це розуміння не лише на словах, взявши активну участь у розв'язанні деяких питань; особливо велику допомогу надали законовчитель гімназії священник Костильов і вчитель О.О.Школьніков. На з'їзд були запрошені всі вчителі і вчительки початкових народних шкіл, а також учителі інших початкових училищ російських і німецьких сіл, 15 учителів міністерських училищ, що знаходились у м. Бердянську і його повіті, 7 вчителів і вчительок народних училищ інших повітів, директор гімназії, всі вчителі і вчительки чоловічої та жіночої гімназії, директор Преславської вчительської семінарії, увесь склад училищної ради та земської управи та численна публіка, яка, незважаючи на те, що засідання з'їзду проходили два рази на день – від 9.00 до 12.00 годин ранку і від 15.00 до 18.00 годин вечора, ні на хвилину не залишала зали засідань.

Всіх засідань було десять. Особливий інтерес привертає обговорення таких питань: про програму навчання у початкових народних училищах, тривалість курсу і кількість учнів для одного вчителя. Питання про програму навчання, як одне з найважливіших, викликало найбільш цікаві й жваві суперечки, що тривали протягом двох засідань. Із дебатів з'ясувалось, скільки прикрощів зазнають наші школи від невизначеності програми та скільки виграють, якщо ця програма буде усталеною; причому також важливо, щоб для шкіл болгарських і німецьких сіл програма навчання відрізнялася від програми для шкіл російських сіл. При цьому не можна не зазначити, що всі вчителі в своїх виступах, висловлювались про якомога більше розширення початкового курсу шкіл. Для складання програми навчання були обрані комісії з учителів російських, болгарських і німецьких шкіл. Складені комісією програми підлягали ретельному обговоренню з'їздом і після внесених змін були затверджені; щодо питання про тривалість навчального курсу з'їзд, беручи до уваги, що у повіті існують два типи шкіл - з 4-ма відділеннями при двох учителях та з 3-ма відділеннями при одному вчителю (причому в школах 1-го типу курс 4-річний, а у школах останнього – трирічний), постановив: звести школи до одного типу, мати школи тільки з 4-річним курсом, на тих умовах, щоб ні в якому разі більше трьох відділень одночасно не доручалося б одному вчителю; через це встановлено такий порядок, щоб у школах при одному вчителю після трьох років навчання не було новачків упродовж одного року. Кількість учнів для одного вчителя обмежена - 50, причому також ухвалено, щоб при двох учителях кожен з них переходив зі своїми учнями з відділення до відділення.

Щодо часу і способу проведення проміжних та підсумкових випробувань у народних училищах, то з цього питання з'їзд, крім обговорення питання про саму систему іспитів, висловився за необхідність встановлення такого: під час випробувань, окрім екзаменаторів, мають бути присутні асистенти з числа народних учителів. Протягом обговорення означеного вище питання голова з'їзду зробив дуже детальне роз'яснення про більш цілеспрямований спосіб іспитів як учнів, так і випускників, що практикувалося ним у Маріупольському повіті. Немає сумнівів, що дуже цікава вказівка такого досвідченого педагога буде з розумінням прийнята й нашими екзаменаторами.

Про організацію учительських бібліотек при початкових народних училищах: до цього питання учителі поставились із великою зацікавленістю і після дебатів про цілі, які має ставити бібліотека, з'ясованих головою з'їзду, було обрано комісію для укладання каталогу бібліотек. Укладений комісією каталог, за яким управа й почала організацію бібліотек, після розгляду з'їздом був затверджений.

Про скликання дільничних вчительських з'їздів: визначаючи безсумнівну користь в усіх потребах школи, яку принесе частіше проведення таких учительських зібрань, з'їзд ухвалив: порушити клопотання про дозвіл проведення у Бердянському повіті дільничних учительських з'їздів на тих засадах, що й для вчителів менонітських училищ цього ж повіту.

Цей з'їзд, хоча й короткотривалий, зробив важливий внесок у педагогічну справу тим, що земські вчителі вперше, в межах 200 осіб, за участю інспектора училищ Серно-Соловйовича і під досвідченим керівництвом барона М.О.Корфа, вирішили такі важливі для професії вчителя питання: як і чому навчати і як допомагати учням, як не забути те, що їм може дати школа у відносно незначний, короткий період навчального часу та в такі юні роки; розв'язане також не менш важливе питання – про організацію бібліотек для учнів і вчителів тощо.

При закритті з'їзду його голова, барон М.О.Корф, зазначив: "На знак вдячності своєї за виявлену довіру, наставники та наставниці народу, встанемо! Піднімемо високо прапор морально-релігійної, розвивальної школи й не опустимо його ніколи, доведемо ж це діями своїми."

З'їзд земських учителів і участь в його роботі видатного діяча теорії та практики навчання і виховання М.О.Корфа - визначна подія в історії професійної підготовки вчителя.

Бердянське повітове земство піклувалось не тільки про підготовку вчительського персоналу для народних шкіл, але й про підвищення рівня загальної і професійної освіти осіб, які вже займали вчительські місця. З цієї метою воно організовувало педагогічні курси. Згідно з правилами 1875 року, тимчасові педагогічні курси влаштовувалися з дозволу опікуна навчального округу, переважно при Преславській учительській семінарії.

Керівники курсами призначалися директором семінарії з числа її викладачів. Заняття на курсах були обов'язковими для учителів. Після закінчення курсів вони мали скласти звіти і подати їх на розгляд керівництва. Всі курсисти впродовж усього часу з пильною увагою, живою зацікавленістю, повною відповідальністю ставилися до своїх занять, а тому користь курсів професійної перепідготовки вчителів була очевидною для всіх. Слухачі також отримали свідоцтва про задовільні успіхи, виявлені на курсах.

З другої половини 70-х років до другої половини 90-х років XIX століття тривав період заборони курсів, що значною мірою сприяло організації Бердянським земством різноманітних спеціальних курсів: садівництва і городництва.

Бердянська земська управа прийняла рішення у 1902 році проводити, замість педагогічних, загальноосвітні курси для народних учителів і вчительок. Ці курси були відкриті в 1903 році. Звичайно вони проводилися влітку й тривали близько місяця. З року в рік склад предметів, що викладалися, змінювався - через відсутність деяких лекторів або через введення нових предметів на прохання слухачів. Програми лекцій із більшості предметів були складені таким чином, що охоплювали весь предмет у його суттєвих частинах. У своєму викладі лектори прагнули, наскільки це можливо, до простоти та доступності. Але через те, що слухачі були з різною підготовкою, для однієї категорії лекції були занадто елементарними, а для інших - дуже складними, то заняття передбачали також різноманітні екскурсії та інші заходи. Змістом їх у перші роки був не догматичний виклад основ наук, розробка окремих питань із визначних відкриттів останнього часу. Пізніше почала все більше проявлятися елементарно-узагальнююча функція курсів.

Організатори курсів зазначали: "Необхідність організації курсів не підлягає ніяким сумнівам, оскільки завдяки їм одні зі слухачів набувають нові знання, інші поновлюють у пам'яті свої пізнання, треті розширюють свій розумовий світогляд завдяки тому, що відомі знання висвітлюються під іншим кутом зору."

Так, наприкінці XX століття ми маємо можливість ретроспективно проаналізувати, хоча б побіжно, основні тенденції: коли, чому та як змінювався й удосконалювався зміст професійної підготовки вчительських кадрів, що у ньому було позитивним і що - негативним, як використати досвід наших попередників для демократичного оновлення сучасної системи професійної підготовки педагогів.

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2000 р.

***Шумилова И.Ф. Профессиональная подготовка земских учителей Приазовья
(конец XIX – начало XX века) как историко-педагогическая проблема.***

На основании анализа архивных источников сделана попытка описания содержания и направлений профессиональной подготовки учителей в учебных заведениях и на специальных курсах в Приазовье.

***Shumilova I.F. Professional Training of Local Teachers Area in the Subasov (the end of XIXth c. – XXth century)
as a Historic-Pedagogical Problem.***

An attempt has been undertaken to describe contents and trends of professional teachers' training in educational institutions and at special courses in the Subasov area on the basis of archive sources analysis.